

ПАРТИЗАНСКИ ПРОГЛАСИ ИТАЛИЈАНСКИМ ВОЈНИЦИМА У ЦРНОЈ ГОРИ 1941. ГОДИНЕ

Познато је да фашизам није имао дубоког коријена у италијанском народу, па му је и рат, који му је фашизам наметнуо, падао тешко; осјећао га је као своју велику трагедију. Због тога се италијански војници нијесу одушевљено борили ни на једном фронту на који су слати. То незадовољство ратом и фашизмом и жеља да се што прије врате кућама осјећала се и код италијанских радника и сељака, који су дошли као окупаторски војници 1941. године у Црну Гору. Међу њима је било и свјесних антифашиста. Није нам познато у којим је размјерама било организованог политичког рада ових антифашиста међу окупаторским трупама у Црној Гори. Ипак се зна да је постојало извјесне активности и да је она оживјела последице напада Њемачке на СССР. Комунистичка партија у Црној Гори знала је за то расположење италијанских војника и покушавала, колико су то могућности дозвољавале, да политички дјелује на њих. По директиви Партије, међу италијанским војницима вршена је усмена пропаганда. Али да би та пропаганда имала што више успјеха, и да би антиратно и антифашистичко расположење италијанских војника још више подстакла, Комунистичка партија је одлучила да им се обрати и једним прогласом. То је и урадила последице напада Њемачке на СССР. Крајем јуна и почетком јула 1941. овај је проглас био успјешно растурен међу италијанске војнике у већини црногорских градова. То је био први проглас који је од стране комуниста упућен италијанским војницима у Црној Гори. Овај проглас није сачуван, тако да нам није у потпуности познат његов садржај, али према сјећању појединих другова, у њему су се позивали италијански војници да иду својим кућама и да се боре против фашизма. О овом прогласу имамо мало података у сачуваним документима. Он се помиње само у једном сачуваном документу, а то је у записнику са среске конференције цетињске партијске организације од 12. септембра 1941. г., на којој је претресан и рад партијске организације прије устанка. У том записнику се каже: „Успјешно је изведено растурање летака Комунистичке партије Италије међу италијанским војницима.“¹ О овом прогласу се говори и у неким сјећањима појединих чланова

¹ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књ. 4, док. бр. 3, стр. 36.

Партије. Тако у сјећању једне групе комуниста из Цетиња стоји: „Одмах после 22. јуна спроведена је акција против Италијана, којом приликом су италијанским војницима увучивани леци, који су убацивани међу војнике у касарне преко ограда, као и официрске станове. Летке је саставио Покрајински комитет и превео на италијански језик, и у њима су се италијански војници позивали да иду својим кућама и да се боре против омрзнутог фашизма. За разбацавање летака био је задужен Мартиновић Свето,² а приликом ширења летака вођено је било рачуна нарочито о томе да леци дођу у руке самих војника а не стражара и официра. Ова акција спроведена је врло успјешно. После ове акције стријељана су 3 Италијана, 1 официр и 2 карабинијера.“³ О томе истоме један члан КП из Никшића каже следеће: „По директиви партиских руководстава вршена је усмена пропаганда међу италијанским војницима и дијељен проглас ЦК КПЈ на италијанском језику упућен италијанским окупаторским војницима.“⁴

Као што се из горњих цитата види, није јасно од ког је партијског форума овај проглас упућен. У једном сјећању стоји да је то проглас Покрајинског комитета, а у другом да је Централног комитета, док у цитираном записнику стоји да је то проглас Комунистичке партије Италије, што је мало вјероватно.

И поред такве активности, Партија није успјела да успостави неку сталну везу са италијанским антифашистима, јер су италијанске трупе биле у сталном покрету а то су ометале и сталне оружане борбе које су ускоповедене против италијанског окупатора. Осим тога, фашисти су се енергично обрачунавали са сваки антифашистом кога би открили у редовима своје војске. Тако су стријељали једног официра и једног војника који су били развили извјесну антифашистичку пропаганду, баш у данима избијања тринаестојулског устанка. О томе је писала и „Народна борба“, орган Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак, у свом првом броју од 15. септембра 1941. Под насловом „Италијански војници су против фашизма и рата“, објављена је следећа вијест:

„У току оружане акције стријељани су у Цетињу један италијански официр и један војник због антифашистичке пропаганде у војсци. Приликом одвођења на стријељање овај војник је ишао поносито, уздигнуте главе, и викао: „Живјела Комунистичка партија Италије. Живјела Совјетска Русија! Живио Ста-

² Члан КП, одмах после устанка ухваћен од Италијана и стријељан.

³ Историјски институт НРЦГ, бр. 4965/VIII 1в—2.

⁴ Исто, бр. 4992/VIII 1д—4.

љин!“ Ови случајеви стријељања војника показују какво је расположење у италијанској војсци.⁴⁵

Антиратно и антифашистичко расположење у редовима италијанске војске види се из чињенице што су црногорски комунисти успјели да успоставе и директну везу са појединим војницима антифашистима и то баш послје избијања устанка. Ови су војници правили и услуге народноослободилачкој борби. Тако је партијска организација у Подгорици одржавала везу са шофером команданта италијанских трупа у Подгорици. Овај шофер је украо од свог команданта копије документационих утврђења свих црногорских градова, из којих се види распоред војске, утврђења, распоред тешких оружја, митраљеска гнијезда итд., и ове копије предао друговима у Подгорици.⁴⁶

Да би ова антифашистичка и антиратна расположења италијанских војника још више подстакли и охрабрили, партизани су се и путем прогласа и летака директно обраћали италијанским војницима, обавјештавајући их о ситуацији на фронтима, о праведној борби црногорског народа, и позивајући их да се придруже борби против фашизма. О овим прогласима црногорских партизана много више знамо него о оном прогласу који је издат крајем јуна мјесеца, о коме је раније било ријечи. О њима се говори у многим документима, а осим тога су нам и сами прогласи познати, јер су сачувани.

Изгледа, до децембра мјесеца партизани нијесу италијанским војницима у Црној Гори упутили ни један проглас. Међутим, у децембру је на овом послу развијена прилична активност, па су издата неколика прогласа упућена италијанским војницима. До сада нам је познато да су у 1941. години партизани у Црној Гори растурили међу италијанске војнике три разна прогласа, и то један од стране Врховног штаба, један од стране Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санџак и један од стране Никшићког народноослободилачког партизанског одреда. Сви они потичу из децембра мјесеца 1941. године. Проглас Врховног штаба носи датум 15. децембар, исти датум носи и летак Никшићког народноослободилачког партизанског одреда, а проглас Покрајинског комитета је без датума, али се из других докумената јасно види да и он потиче из друге половине децембра 1941. године.

Од ових прогласа до сада је објављен само онај Врховног штаба и то у Зборнику докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, том III, књ. 4. У овом прогласу позивају се италијански војници да не праве злочине по Црној Гори и Санџаку. Питају се шта би радили да се то дешава

⁴⁵ „Народна борба“, бр. 1, год. I, 1. IX 1941. Вјероватно се ради о истим лицима која помињу у напријед цитираном сјећању другови из Цетиња. Разлика је у томе што они кажу да их је стријељано тројица, а у „Народној борби“ пише двојица.

⁴⁶ Историјски институт НРЦГ, бр. 8029/VIII ла—34.

у њиховој земљи, са њиховим мајкама, сестрама, женама и дјецом. Ставља им се до знања да ни њихова земља није слободна, већ је под влашћу Хитлерових гестаповца. Подвлачи им се да страдају за туђе интересе. Позивају се да окрену оружје против Хитлера и Мусолинија, или да га предају партизанима и ступају у њихове радове. Саопштава им се да Нјемци на источном фронту трпе велике поразе. Поново се позивају да окрену оружје против Хитлера и Мусолинија, да откажу послушност старјешинама и да се не боре против партизана. На крају им се ставља до знања да их партизани не сматрају за кривце, већ њихове официре, а војнике држе за своју браћу која су заведена, зато им пружају братску руку и позивају у заједничку борбу.⁷

Негдје у исто вријеме, у другој половини децембра 1941, растуран је и проглас Покрајинског комитета КПЈ за Црну Гору, Боку и Санцак. Овај проглас до сада није објављиван, па ћемо га цитирати у цјелини у његовом српскохрватском преводу:

„Италијанским војницима

Ми комунисти обраћамо се у име црногорског народа вама радницима, сељацима и интелектуалцима, које је крвави фашизам потјерао на кланицу, желећи да вам кажемо истину о нашој борби.

Ми комунисти нијесмо непријатељи италијанског народа. Ми се боримо за нашу слободу и националну независност, за нашу отаџбину, а ви сте поведени од фашистичких паса који хоће да нам одузму све и да нас направе робовима. Они вас присиљавају да пљачкате производе које је сиромашни народ, радници и сељаци, знојем зарадио; да палите куће и убијате дјецу и невинне људе, бацајући у блато вашу славну историју, губећи ваше животе, и то све за рачун једне шачице богатих капиталиста, који се сада богате у Италији, док ваше мајке, сестре и браћа лишени свега, умиру од глади у пуном очајању за вашу судбину

Ратовали сте у Абисинији и тамо оставили стотине хиљада младих живота пуних наде — а зашто? Само да бисте је поново изгубили са још већим жртвама.

Још године 1911. ваши очеви су спаљивали сељачке куће и тамо остављали своје животе. Тридесет година касније ви поново остављате стотине хиљада ваших другова — а зашто? Да бисте поново изгубили Либију.

Ви сте спалили 5.000 кућа у Црној Гори, убили сте невинне људе, а у концентрационим логорима су помрле стотине дјечака и дјевојчица. Сваки дан губите битке са нашим храбрим партизанима и није далеко час када ће вас стићи судбина ваших другова у Либији, Абисинији и Русији, јер данас ни један народ не жели да буде роб, а најмање црногорски народ, коме је слобода увијек највеће благо.

⁷ Зборник докумената, том. III, књ. 4, док. бр. 12, стр. 72—74.

Вама је обећавано да ће рат бити завршен за неколико мјесеци, али двије године су већ прошле, а рат још траје. У каквој ситуацији се данас налази Осовина? Против Италије, Њемачке и Јапана ратује данас Совјетски Савез, Енглеска са својим доминионима и Сједињене Америчке Државе, заједно са свим покореним народима. 71% свјетског становништва са великим изворима сировина и свим ратним потребама бори се данас против Италије, Њемачке и Јапана. У исто вријеме воде борбу сви покорени народи. Херојска Црвена армија задаје посљедње ударце бијесној њемачкој банди. Хитлер и његови помагачи су изгубили до сада преко 6,5 милиона војника. Расуло њемачке војске је већ почело. Послије шесте неуспјеле офанзиве на Москву 51. њемачка дивизија је постала гомила бјегунаца, који узалудно покушавају да спасу своје животе. Хитлер је изгубио вјеру у своје савезнике. На источном фронту он је одузео оружје италијанским војницима употребљавајући их за прављење путева. У Италији њемачка полиција све контролише. Крај фашизма се ближи из дана у дан. Ми комунисти се обраћамо вама, војници, јер вас разликујемо од фашиста, који су пробрани из редова криминалаца одбачених од поштеног народа. Фашисти тиранишу и вас и ваш народ. Они су добро нахрањени и добро обучени, али увијек спремни да вас гурају у прве редове, у сигурну смрт.

Италијански војници! Немојте дозволити да се играју са вама разни дучеи, фирери, краљеви и императори, капиталистички угњетачи. Сјетите се правих бораца италијанског националног покрета. Нека узаври у вама крв великог Мациниа и Гарибалдија нек вам да подстицај да створите један нови и срећни живот, рушећи највећег непријатеља мира, слободе и протреса, крвника људског рода — фашизам.

Италијански војници! На челу борбе црногорског народа налази се Комунистичка партија, партија радника и сељака, партија великих учитеља читавог поробљеног и израбљиваног човјечанства, партија Маркса, Енгелса, Лењина и Стаљина. Она вас позива да се сврши са овим клањем и да се оствари међу народима братство, мир и једнакост, да се оствари онај срећни, напредни живот какав имају народи Совјетског Савеза.

Црногорски партизани нијесу вам непријатељи. Ми смо до сада имали преко 4.000 италијанских заробљеника и ниједнога нијесмо убили. Зато вас позивамо да се предате нашој ослободилачкој армији, да окренете ваше оружје против наших и ваших непријатеља, да убијате фашисте и официре који вас тјерају да се борите против нас; ми комунисти вас позивамо да се придружите нашим редовима у највећој борби у историји за ослобођење човјечанства од фашистичког варварства, за власт народа, за мир, хљеб и слободу.

Доље империјалистички рат! Доље крвави фашизам!

Живјело братство свих народа! Живјела Комунистичка партија Италије. Живјела Комунистичка интернационала. Живјела херојска Црвена армија.

Живио друг Стаљин! Живјела Комунистичка партија Југославије.

Комунистичка партија Југославије
Покрајински комитет за Црну Гору,
Боку и Санџак⁸.

Као што се види, и у овом прогласу, као и у оном Врховног штаба, падају у очи неколика основна става на којима се нарочито инсистира, а то су: прво, тврдња да партизани и комунисти нијесу непријатељи италијанског народа и обичних војника, већ да су непријатељи фашизма; друго, тврдња да је фашизам поробио и сам италијански народ као и то да Нијемци господаре у Италији; треће позив да окрену своје оружје против фашиста и придруже се партизанима, и четврто, истичу се порази њемачке војске на источном фронту. Кроз такве ставове се јасно манифестује правилно интернационалистичко васпитање и политика југословенских, односно црногорских комуниста. Заиста је потребна висока интернационалистичка свијест да би се војницима, који су учествовали у паљењу хиљада црногорских домова, масовном сторијељању, хапшењу и интернирању недужног становништва, поручило да их партизани не држе за непријатеље, већ за браћу, и да им пружају братски руку за заједничку борбу против фашизма. Одушевљење и борбени фанатизам комуниста није извирао из националне и шовинистичке мржње према другим народима, већ из свијести о праведности борбе коју воде.

Покрајински комитет КПЈ је поклањао прилично пажње растурању овог свог прогласа. То се јасно види из писма Покрајинског комитета од 19. децембра 1941. које је упућено Окружном комитету КПЈ Подгорица, а у коме се каже:

„Шаљемо вам 220 летака на италијанском језику који се морају растурити међу италијанске војнике. Растурање се мора извршити тако да ни један примјерак летка не пропадне, већ да доспије у руке италијанских војника. Повремено их растурати како би сигурније продирали у њихове редове. По градовима прво растурати у војничким логорима, па тек последије лијепити, и то мању преосталу количину. Са садржином упознати и заробљенике тако што ће се у грчли заробљеника дати по 1—2 примјерака и контролисати читање у њиховим редовима.“⁹

⁸ Историјски институт НРЦГ, бр. 5100/II 5—17 (41).

Оригинал на италијанском језику, који се налази у Историјском институту НРЦГ, умножен је на рото-машини.

⁹ Зборник докумената, том. III, књ. 1. док. бр. 15, стр. 333/4.

Овај проглас је растуран по читавој Црној Гори и то изгледа са приличног успјеха. Тако, на примјер, штаб батаљона, „Баја Пивљанин“ пише 27. XII 1941. штабу Ловћенског народноослободилачког партизанског одреда сљедеће: „Прогласи упућени италијанским војницима растуруни су у току ноћи 24/25. ов. мј. За Приморско-црмички батаљон леци су упућени одмах по пријему.“¹⁰

Овај, и други слични прогласи, растуран је углавном у окупираним градовима, гдје су биле стационаране окупаторске трупе. Тај посао су обављале илегалне партијске и скојевске организације, које су радиле у врло тешким условима. У акцијама растурања ових летака највише су учествовали омладинци, који су том приликом показивали изванредну сналажљивост и пожртвованост. Иако су знали да би падање у руке непријатеља на овом послу значило у исто вријеме и смрт послје страшног мучења, они се нијесу плашили, већ су успјешно обавили задатке, а да при том није био ни један случај падања у руке непријатеља. Тако су, на примјер, омладинци Цетиња успјели да убаце ове прогласе у све касарне и друга мјеста гдје су се окупљали италијански војници, иако су пред њима биле јаке страже. Они су се провлачили на неколико метара од ових стражара и убацивали прогласе у касарне и око њих. Прогласи су били спаковани у коверте и тако растуруни. Највише их је било расуто на улазима у касарне и око њих. Али у току ноћи је пао велики снјег и затрпао све оне прогласе који нијесу били убачени у касарне и у друге суве просторије. Због тога је донесена одлука да се акција понови сљедеће ноћи, али тако да се прогласи окаче на стубове у оним улицама куда се италијански војници највише крећу и гдје се налазе њихове касарне, затим на врата и прозоре касарни итд. Овај је задатак успјешно обављен.

Овај проглас је успјешно растурун и у Подгорици (Титограду). Овдје су неки омладинци у својој сналажљивости и одважности ишли толико далеко да су ове прогласе стављали директно у џепове италијанских војника, користећи за то гужву на улазу у биоскоп.¹¹

И никшићки омладинци су успјешно извели ову акцију, тако да није остала ни једна италијанска касарна у коју није допро овај проглас.

Обично послје оваквих акција у градовима долазило је до хапшења, али окупаторске власти нијесу успјеле да ма шта дознају ко организује и врши растурање ових прогласа.

Као што је речено, летке упућене Италијанима издавали су и никшићки партизани. Није нам познато да је то радио и неки други партизански одред или партијски комитет у Црној Гори, осим, наравно, Покрајинског комитета. Сачуван је један летак

¹⁰ Исто, док. бр. 187, стр. 402.

¹¹ Историјски институт НРЦГ, бр. 8020/VIII ла—34.

никшићких партизана који је уствари био један опширан радиобилтен. Циљ је био да се италијански војници обавијесте о правом стању на фронтovima, јер им је фашистичка пропаганда стално давала лажне извјештаје, говорећи само о побједима и обећавајући им брзи и побједоносни завршетак рата. Осим тога, циљ је партизана био да се у пропагандне сврхе искористи велики пораз Нијемаца пред Москвом, када је почетком децембра уз велике губитке пропала једна њемачка офанзива на Москву. Поред вијести са фронта, позивани су италијански војници на борбу против фашизма. Пошто ни овај летак није до сада објављен, цитираћемо га у цјелини у српскохрватском преводу:

„Италијански војници!

Дајемо вам наш редовни извјештај о догађајима који се десили на фронту до 15. децембра. Ових посљедњих дана одвијали су се такви догађаји који и највећем скептику јасно показују да је крај фашизма близак и неизбежан.

На источном фронту Црвена армија је однијела једну велику побједу над Нијемцима. Хитлерова хвалисања да може заузети Москву потпуно су разбијена. Бајка о непобједивости њемачке армије је распршена под ударима Црвене армије. Прије четрнаест дана маршал Тимошенко је заузео град Ростов и нагњерао Нијемце у бјекство. Од овог момента до данас налазе се стално у бјекству, до обала Азовског мора, најбоље Хитлерове трупе. На почетку прошле недјеље Руси су заузели град Тихвин. Ова побједи пред Москвом је крунисала совјетске успјехе. Њемачки губитци у материјалу су огромни. Од 11. новембра до 10. децембра Руси су загобили само на централном фронту 1.400 тенкова, 5.500 камиона и 700 топова. За исто вријеме на овом фронту је убијено 85.000 Нијемаца. Ево како су се одвијали догађаји на московском фронту. Шеснаестог новембра Нијемци су бацили на овај фронт све снаге којима су располагали: тринаест тенковских дивизија, тридесет три дивизије пјешадије и пет моторизованих дивизија. Нијемцима је било пошло за руком да направе један лук испред Москве и Руси су били у дефанзиви. Од 6. децембра Црвена армија је отпочела своју офанзиву. Од 8. до 13. децембра Руси су заузели шест великих градова (Рогацев, Бенев, Истла, Стаљиногорск, Епифаев и Михаиллов). До данас Руси су ослободили још 500 мањих вароши и села. Код града Туле одвијају се три руске офанзиве против три тенковске дивизије њемачког генерала Гудеријана. Руски генерал Болдин је потукао трећу, четврту и 296-ту њемачку дивизију. Тринаестог овог мјесеца педесет и једна њемачка дивизија почела је повлачење у потпуном нереду. За вријеме овог повлачења Нијемци пале и уништавају свој ратни материјал: тенкове, топове и муницију, да би спрјечили његово падање у руске руке. Само за четири дана (6—10. децембра) Нијемци су изгубили на московском фронту 30.000 мртвих.

Најновије вијести јављају да се велика совјетска офанзива одвија великим успјехом на фронту од 2.600 километара. Руси напредују на свим секторима фронта. И Нијемци се повлаче у **нереду**. Наставља се прогањање остатака педесет и једне њемачке дивизије. Нијемци су давали велики отпор, али је он потпуно сломљен. Њемачко повлачење показује страшне призоре. Сви путеви су прекривени лешевима и ратним материјалом. Ово је жалостан крај шесте њемачке офанзиве на Москву. Често Нијемци немају времена ни да запале и униште свој ратни материјал. Услед недостатка камиона Нијемци се служе сељачким колима за транспортовање ратног материјала. У редовима њемачке армије појавио се пјегави тифус; највећи број мртвих од ове болести био је ложиран у Литонији. Легонији и Бјелорусији. Руска коњица активно учествује у прогањању непријатеља. Њемачка 29-та моторизована дивизија изгубила је код Стаљинграда 2.000 аутомобила, а 120 километара западно од Лењинграда 6.000 Нијемаца је убијено. Код Тихвина Руси су ослободили још 100 села. Руси напредују у правцу градова (Берековна, Услови и Дубна). Руски партизани учествују у свим овим борбама. Само за 14 дана партизани су испред Лењинграда бацили у ваздух 14 композиција пуних ратног материјала. Њемачки генерал фон Бок се убио због неуспјеха на фронту.

Ово су најновије вијести. Од Финског залива до Црног мора офанзива Црвене армије се развија као ураган. Данас, на 129. годишњицу од повлачења Наполеоновог испред Москве, звона звоне у руској пријестоници као некада и са њиховим звуком одлазе и непријатни гости одакле су дошли.

На почетку прошле недјеље рат се проширио на 4/5 цијеле земљине површине. Осмог децембра Јапан је напао Сједињене Америчке Државе и овога пута, на познати фашистички начин, без објаве рата, у моменту када су делегати Токија преговарали у америчком Министарству спољних послова. Рат између Јапана и Сједињених Држава имао је за посљедицу ступање на страну Сједињених Држава свих република западне хемисфере. Многе су већ објавиле рат Јапану, док су друге прекинуле односе са Јапаном или изјавиле своју сагласност са Сједињеним Државама.

У Сједињеним Државама је проглашена мобилизација свих људи од 18—56 година старости. Одобрен је пројект да америчка војска може бити послата у све дијелове свијета. Са свих страна западне хемисфере долазе понуде за помоћ Сједињеним Државама. Канада је понудила Сједињеним Државама све своје фабрике муниције. Поред осам јужноамеричких република које су објавиле рат Јапану, саопштава се да су такође објавиле рат Панама и Хондурас. Издајничке владе Хрватске и Бугарске објавиле су рат Сједињеним Државама и Великој Британији. Због изненадног напада, Јапан је у првим данима имао извјесне успјехе, али сада је снажно тучен на свим фронтovima: на мору,

земљи и у ваздуху. Сједињене Државе, Кина, Енглеска, Индокина и Холандска Индија напале су са свим снагама фашизам на Далеком истоку и већ су нанијеле Јапану озбиљне губитке. Послије неколико дана борбе јасно је да је премоћ на мору, земљи и у ваздуху на страни савезника.

У Либији енглеске војне снаге напредују. Оне се већ налазе 85 километара западно од Тобрука. Цијела пустиња између египатске границе и града Тобруке је очишћена од непријатеља. Енглеска Осма армија је отколила град Базалу и наставља свој марш према западу. Борбе се одвијају близу Бардије и Солума. Прошле недјеље Италија је изгубила још три крстарице.

У свим окупираним земљама се брзо развија партизански покрет. Већи дио Србије и велики дио Босне су већ слободни. У Црној Гори окупатор се налази још само у малом броју вароши. Одважне партизанске трупе наносе им сваки дан велике губитке.

Италијански војници!

Већ је и слијепцу јасно да је крај фашизма близу. Немојте дозволити да вас варају и тјерају да изгубите ваше младе животе, пуне наде, за рачун једне групе фашистичких бандита. Фашисти немају ништа заједничко са вама војницима који представљате истинске синове образованог италијанског народа. Фашисти су пробрани из редова криминалаца и тиранишу такође вас војнике као и ваш народ. Ваша је дужност да помажете да се уништавају и убијају на сваком кораку и да приступите нашим непобједивим одредима. Дајте такође вашу помоћ заједничкој ослободилачкој борби против фашизма и наш заједнички циљ биће брзо постигнут.

Живјела борба коју воде партизанске јединице!

Живјела моћна и непобједива Црвена армија!

Живио Совјетски Савез!

Живјели савезници наше ослободилачке борбе!

Живјела слобода црногорског и италијанског народа!

Живјела борба италијанског народа против фашизма!

Доље фашизам!

15. децембра

Никшићки народноослободилачки партизански одред¹².

Овај летак је растуран углавном у италијанском гарнизону у Никшићу. Али Покрајински комитет је достављао по неколико примјерака овог летка и осталим окружним комитетима на територији Црне Горе, како би се они упознали са његовим садржајем.¹³

¹² Исто, бр. 5099/II 5—16 (41).

Превод је направљен са оригинала који се налази у архиви Историјског института НРЦГ. И овај летак је био умножен на рото-машини.

¹³ Исто, бр. 29/II 3—15 (41); бр. 30/II 3—16 (41).

Колико су ови прогласи и леци, упућени италијанским војницима у Црној Гори, имали ефекта, тешко је рећи. Чињеница је да су послје њиховог растурања регистрована неколика дезертерства италијанских војника и њихово прикључивање партизанима. Тако „Саопштење“ Главног штаба за Црну Гору и Боку бр. 6 од 12. I 1942. под насловом „Часни бјегунци“ доноси вијест о бјекству три италијанска војника и њиховом ступању у партизане. Један се прикључио једној јединици Никшићког народноослободилачког партизанског одреда, други бјелопољској партизанској чети и трећи љеворечкој партизанској чети. Овај посљедњи је приликом доласка у партизане изјавио:

„Напуштам италијанску војску и желим да се заједно са партизанима борим против фашизма. Знам да је борба партизана врло тешка и напорна и не одлазим да се борим ни против Италије ни против Црне Горе, већ хоћу да се борим за слободу Италије и Црне Горе против заједничког непријатеља — фашизма.“¹⁴

Ипак, до неког масовнијег дезертерства и побуна у италијанској војсци у Црној Гори није дошло у то вријеме. Но то не значи да ови прогласи нијесу постигли одређен ефекат, утичући прије свега на морал италијанских војника, који ће се масовније прикључити партизанима тек послје капитулације Италије септембра 1943. године.

Димо Вујовић

ДВА ДОКУМЕНТА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОГ ОДБОРА ОПШТИНЕ КОМАНСКЕ

Са првим оружаним успјесима против окупатора, стварањем слободне територије формирају се први народноослободилачки одбори у Црној Гори. На конференцији у Беранама (Иванграду) 21. јула 1941. на којој је изабран Народноослободилачки одбор среза беранског, између осталог је усвојена и сљедећа одлука: „1. На ослобођеној територији овога краја са данашњим даном престају да постоје сви органи власти цивилне, судске и војне, како бивши југословенски тако и окупаторски, а цјелокупну цивилну, судску и војну власт преузима народ.“¹⁵ Тако је већ у јулу мјесецу 1941. године почела упоредо са оружаном

¹⁴ Саопштење Главног штаба народноослободилачких партизанских одреда за Црну Гору и Боку, бр. 6. год. II, 12. I 1942.

¹⁵ Историјски записи, 1956, књ. XII, стр. 284.